

**ANUARI DE
LA JOVENTUT
DE LES ILLES
BALEARS
2018**

**ANUARI DE
LA JOVENTUT
DE LES ILLES
BALEARS
2018**

Anuari de la Joventut de les Illes Balears 2018

Aquest *Anuari de la Joventut* és una iniciativa i el resultat de la col·laboració entre la Conselleria de Cultura, Participació i Esports del Govern de les Illes Balears a través de l'Institut Balear de la Joventut (IBJOVE); el Departament de Desenvolupament Local del Consell de Mallorca, a través de la Direcció Insular de Joventut, i la Universitat de les Illes Balears, concretament del Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (GIFES) i el Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques. La iniciativa compta, a més, amb el suport de la Fundació Guillem Cifre de Colonya de la Caixa d'Estalvis de Pollença, Colonya.

Coordinació

Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (representants: Dra. Belén Pascual Barrio i Dr. Josep Lluís Oliver Torelló).

Secretaria

Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (representant: Dra. Rosario Pozo Gordaliza).

Comissió de seguiment

Observatori de la Joventut de les Illes Balears (representant: Sra. Assumpta Mas Liñares). Institut Balear de la Joventut (representant: Sr. Joan Ferrà Terrassa). Direcció Insular de Joventut del Consell de Mallorca (representant: Sr. Alejandro Segura Castelltort, Dra. Àngela Ramis Murillo i Sra. Rosalia Benítez Gil). Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (representant: Dra. Marga Vives Barceló).

© de l'edició: Institut Balear de la Joventut (IBJOVE) de la Conselleria de Cultura, Participació i Esports; Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (GIFES), Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques de la Universitat de les Illes Balears, i Departament de Desenvolupament Local del Consell de Mallorca, a través de la Direcció Insular de Joventut.

© de la foto de portada: Carlos Juan Martínez de Valdivieso Marqués, de la col·lecció *Trens de Sri Lanka*, finalista del certamen de fotografia ArtJove 2017.

Disseny i maquetació: Moiré
Impressió: Ulzama
ISSN: 2605-5139
Dipòsit legal: PM 1416-2018

El contingut dels articles és responsabilitat dels autors i autores. El seu parer no representa l'opinió de la Universitat de les Illes Balears, ni de l'Institut Balear de la Joventut de la Conselleria de Cultura, Participació i Esports, ni del Departament de Desenvolupament Local del Consell de Mallorca, a través de la Direcció Insular de Joventut. S'autoritza la reproducció total o parcial de l'obra, si se n'esmenta la font i l'autor o l'autora.

L'*Anuari de la Joventut de les Illes Balears* es pot consultar a les pàgines web de:

L'Observatori de la Joventut de les Illes Balears de l'IBJOVE:
<<http://observatorijove.caib.es>>
GIFES: <<http://gifes.uib.cat/>>
Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques: <<http://dpde.uib.cat/>>
Direcció Insular de Joventut del Consell de Mallorca:
<<https://joventut.conselldemallorca.cat/>>
Fundació Guillem Cifre de Colonya:
<<http://www.colonya.com/cms/estatico/bl/colonya/web/ca/lobra-social/index.html>>

Contacte:

Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques. Ed. Guillem Cifre de Colonya. Campus de la UIB. Ctra. de Valldemossa, km 7.5. 07122 Palma (Illes Balears).
Tel.: +34 971 17 30 85.
<<http://gifes.uib.es/Location-and-Contact>>

Observatori de la Joventut de les Illes Balears. Institut Balear de la Joventut. C/ de l'Uruguai, s/n. 07010 Palma (Illes Balears).
Tel.: +34 971178951. Contacte:
observatorijove@ibjove.caib.es

Índex

Presentació	11
Pròleg	13
Introducció	17

LA JOVENTUT A BALEARS: CONTEXT SOCIODEMOGRÀFIC I NORMATIU

1 30 anys de normativa en matèria de joventut a les Illes Balears (1985-2015)	23
ASSUMPTA MAS LIÑARES JERONI SARD BRUNET	
2 Joves balears en dades: una breu anàlisi de la realitat juvenil a les Illes Balears	41
ASSUMPTA MAS LIÑARES AINA MILLÁN PONS	

INICIATIVES DE LES ADMINISTRACIONS

3 Construcció del servei per a joves extutelats a les Illes Balears	89
FINA SANTIAGO RODRÍGUEZ MARTA CARRIÓ PALOU	
4 Les polítiques laborals per als joves a Balears: el cas de la Garantia Juvenil	99
FRANCISCO CAPARRÓS ALCARAZ LLORENÇ POU GARCÍAS JUAN FRANCISCO VILA GÓMEZ	

- 5 Berenars en català** 121
 MARIA CLAPÉS NICOLAU | DAMIÀ TOMÀS CERDÀ |
 FRANCISCO PALMER AMER
- 6 AlternaNits, oci saludable a Menorca** 137
 MAGDALENA SEGUÍ JOVER | FRANCESC COLL CARDONA
- 7 Programa d'oci alternatiu participatiu - Vilajove nit** 153
 BELÉN CARDONA ROSELLÓ
- 8 «Vida digital», el programa de promoció de la ciutadania digital per a joves de les Illes Balears** 165
 MARÍA JOSÉ MONZÓ I ALMIRALL

INICIATIVES DE LA SOCIETAT CIVIL

- 9 Consells de la joventut. Origen i importància** 183
 BARTOMEU MORENO CAIMARI
- 10 La participació estudiantil com a eina d'apoderament ciutadà. Anàlisi i propostes de polítiques a les Illes Balears** 199
 MARIA RODRÍGUEZ ALCÁZAR | CARLES LÓPEZ PICÓ | PAU ROIG MAS |
 PEPE MARTÍNEZ GARCIA
- 11 Voluntariat i joventut** 219
 MARGARITA GAYÀ VICENTE | GERARD MARCH TERRÉS

RECERCA I DEBATS OBERTS

- 12 Nova pornografia i canvis en les relacions interpersonals. Balears front Espanya** 231
 LLUÍS BALLESTER BRAGE | CARMEN ORTE SOCIAS | ROSARIO POZO
 GORDALIZA / RED JÓVENES E INCLUSIÓN
- 13 La identitat dels adolescents d'origen immigrant: la transició vital des del canvi cultural** 267
 ANDREU MIR GUAL
- 14 Una dècada de tesis doctorals sobre joventut (2008-2018)** 283
 MARIA ANTÒNIA GOMILA GRAU | MIREN FERNÁNDEZ DE ÁLAVA |
 ROSARIO POZO GORDALIZA

**EL MONOGRÀFIC DE L'ANUARI:
Joves i benestar psicològic i emocional**

- 15 La salut mental dels nostres joves** 299
ISABEL FLÓREZ FERNÁNDEZ | TERESA JIMENO BELTRÁN |
MARÍA CARRERA FERRER
- 16 Factors clau del suïcidi en adolescents** 313
CARMEN ORTE SOCÍAS | LYDIA SÁNCHEZ PRIETO |
MARGA VIVES BARCELÓ | MARÍA VALERO DE VICENTE |
LLUC NEVOT CALDENTEY
- 17 Coordinació Autònoma de Drogues de les Illes Balears** 339
EQUIP DE LA COORDINACIÓ AUTONÒMICA DE DROGUES
- 18 La Consulta Jove, un espai per acompanyar el jovent cap a la salut afectivosexual** 351
M. CLARA VIDAL THOMAS | JOANA RIPOLL AMENGUAL |
M. ANTÒNIA FONT OLIVER | KATYA MOLINAS MUT
- 19 La convivència escolar des de la percepció dels adolescents** 369
JOSEP LLUÍS OLIVER TORELLÓ | MARGA VIVES BARCELÓ |
MARTA ESCODA TROBAT
- 20 Joves i benestar: situació i satisfacció personal, acadèmica i laboral** 387
BELÉN PASCUAL BARRIO | JOAN AMER FERNÁNDEZ |
VICTÒRIA QUESADA SERRA

La convivència escolar
des de la percepció
dels adolescents

JOSEP LLUÍS OLIVER TORELLÓ
MARGA VIVES BARCELÓ
MARTA ESCODA TROBAT

Josep Lluís Oliver Torelló

Barcelona, 1960. Llicenciat en filosofia i lletres, secció ciències de l'educació. Doctor en pedagogia. Professor titular de pedagogia social a la Universitat de les Illes Balears. Membre del GIFES. A l'actualitat ocupa el càrrec de degà de la Facultat d'Educació a la UIB. La seva recerca se centra en l'atenció a les necessitats de la infància, joventut i família, protecció de menors i pobresa infantil.

Marga Vives Barceló

Palma, 1978. Llicenciada en psicopedagogia, doctora amb menció europea en ciències de l'educació per la UIB. Professora contractada doctora interina del Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques. Entre les seves línies de recerca principal hi ha la inadaptació infantil i juvenil i la gestió de conflictes i la mediació. Participant com a experta en la creació del Protocol de prevenció, detecció i intervenció de l'assetjament escolar de les Illes Balears (Institut per a la Convivència i l'Èxit Escolar). És membre del GIFES de la UIB.

Marta Escoda Trobat

Badalona (Barcelona), 1973. Directora de l'Institut de Convivència i Èxit Escolar. Llicenciada en pedagogia per la UIB, col·labora amb aquesta entitat i hi treballa com a professora associada des de 1999. Està especialitzada en convivència escolar, resolució de conflictes i delinqüència juvenil. Ha treballat al centre socioeducatiu Es Pinaret i ha coordinat el programa Alter de la Conselleria d'Afers Socials. Des de 2011 és orientadora de secundària. Ha treballat a primària i secundària i, des del curs 2015-16, és la directora de l'Institut per a la Convivència i l'Èxit Escolar de la Conselleria d'Educació i Universitat.

Resum

Al capítol que presentam es recullen els resultats obtinguts en la rèplica que, l'any 2017, hem realitzat d'un estudi que sobre convivència escolar es va fer l'any 2010 (Govern de les Illes Balears, 2011).

En aquest capítol, en concret, s'analitzen les percepcions dels alumnes de 25 centres d'educació secundària de les Illes Balears, tant centres públics com concertats. En total es van enquestar 2.156 alumnes.

Els resultats evidencien, en els 7 anys transcorreguts des de la realització del primer estudi, una millora en gairebé tots els indicadors relacionats amb la convivència escolar.

Paraules clau

Adolescents / Percepcions / Convivència escolar

Resumen

El capítulo que se presenta incorpora los resultados obtenidos en la réplica que, en el año 2017, se ha realizado sobre un estudio de convivencia escolar del 2010 (Govern de les Illes Balears, 2010).

En este capítulo, en concreto, se analizan las percepciones de los alumnos de 25 centros de educación secundaria de les Illes Balears, tanto centros públicos como concertados. En total se analizaron 2.156 cuestionarios de alumnos.

Los resultados evidencian, en los 7 años transcurridos desde la realización del primer estudio, una mejora en casi todos los indicadores relacionados con la convivencia escolar.

Palabras clave

Adolescentes / Percepciones / Convivencia escolar

Introducció

Una de les característiques de la nostra societat actual, és la seva complexitat. Aquesta complexitat s'expressa mitjançant diversos factors com ara la creixent diversitat d'aquesta, la creixent regulació de les intervencions sobre "noves" problemàtiques, les necessitats derivades de la crisi (que tardarem anys a poder satisfer), els canvis en l'estructura i rols de la família, etc. Aquesta realitat afecta també la institució escolar, que així veu modificades part de les seves funcions tradicionals. Sorgeixen necessitats noves i es demana al sistema educatiu que sigui qui les satisfaci. Tot i que pensam que, efectivament, l'educació és la resposta (o el principi de la resposta) a gran part de les necessitats de la societat actual, el sistema educatiu es veu desbordat per tal d'atendre aquest volum de demandes.

En aquest sentit, la convivència escolar en un centre educatiu és bàsica, ja que a més dels valors transversals que genera, permet construir un escenari on el conflicte es pot prevenir i/o resoldre de forma constructiva afavorint, en conseqüència, l'adquisició de continguts d'aprenentatge que d'altra manera serien d'escàs valor educatiu o, fins i tot, impossibles d'assolir.

Fonamentació teòrica

Alguns autors, com ara és el cas de Díaz-Aguado (2002), vinculen els canvis produïts arran de la "revolució tecnològica", amb l'increment del risc de violència.

"Estos cambios modifican las condiciones en las que se produce el desarrollo de los niños y los jóvenes, incrementando el riesgo de violencia y, por tanto, la necesidad de trabajar activamente en su prevención. Para lo cual es preciso llevar a cabo importantes innovaciones educativas." (Díaz-Aguado, 2002; 57)

Nosaltres pensam que el conflicte i la violència escolar són elements que obeeixen a una diversitat de factors relacionats amb les característiques de la convivència en el món actual (Musitu, Estévez i Emler, 2007; Smith, 2003; de la Torre, García, de la Villa y Casanova, 2008; Taylor et al., 2007).

En la literatura científica al respecte, es considera que el concepte de convivència escolar està compost per vuit factors, tant positius com negatius i amb diferent grau de rellevància:

"[...] gestión interpersonal positiva, victimización, disruptividad, red social de iguales, agresión, ajuste normativo, indis-

ciplina y desidia docente. El factor más importante del constructo convivencia ha resultado ser la forma en la que los profesores gestionan las relaciones interpersonales en el centro educativo.” (Del Rey, Casas i Ortega, 2017, 7)

Si bé la revolució tecnològica (i el paper dels mitjans de comunicació) afecta la percepció de les relacions humanes i també una determinada forma de posar-les en pràctica per part dels actors d'aquestes relacions, creiem que la conformació dels patrons de relació entre les persones no es poden reduir als generats dins la institució escolar. En aquest sentit, pensam que no és menys important el pes dels agents tradicionals de socialització: família, escola i grups d'iguals, a més dels ja esmentats mitjans de comunicació i, més recentment, la generalització de l'ús d'Internet mitjançant diversitat de dispositius.

Entre tots aquests elements socialitzadors, l'escola exerceix un paper peculiar i únic. Ens referim al fet que, així com els altres elements actuen en contextos desorganitzats i amb finalitats diverses i en ocasions fins i tot antagòniques, l'escola ha de transformar els continguts de la socialització dels seus alumnes en continguts positius per a l'individu. És a dir, ha de formalitzar i sistematitzar tots els factors que incideixen sobre l'educació del seu alumnat, fent dels continguts d'aprenentatge propis dels processos de socialització, continguts educatius.

Dit això, ja podem entendre que treballar en positiu la convivència dins l'escola no constitueix un factor només contextual sinó la base de l'acció educadora de la institució.

En aquest sentit ens interessa saber quina és la percepció dels estudiants del clima escolar i dels principals conflictes escolars perquè aquest es configura com un eix clau per entendre la realitat de cada centre educatiu (Gil, Delgado i Chillón, 2016; Orte, Vives i Escoda, 2015; Ochoa i Salinas, 2015, entre d'altres); especialment per prevenir els conflictes en l'educació dels adolescents.

Metodologia

Tenint com a referència un estudi estatal del 2010 i la seva rèplica al 2011 a nivell autonòmic, es presenten els resultats del nou estudi actualitzat al 2017, aquest cop sols realitzat a les Illes Balears. En aquest capítol s'analitzen les percepcions dels alumnes de 25 centres d'educació secundària de les Illes Balears, en concret, de les respostes donades amb relació al clima escolar així com les percepcions quant a les relacions entre alumnat, professorat i alumnat i escola-família. Els centres foren seleccionats de manera aleatòria i assegurant la representativitat de totes les illes (Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera) i de centres públics i concertats. Per a l'anàlisi, s'ha utilitzat el programa estadístic SPSS. v.24.

Aquesta mostra ha garantit la representativitat dels centres de secundària, tenint present variables com públic/concertat, centres de Mallorca (i les seves zones), Menorca, Eivissa i Formentera i dimensió dels centres de secundària. En la taula 1 es pot observar l'estructuració de la mostra.

Taula 1. Centres participants

	Públic		Concertat		Total	
	N	%	N	%	N	%
Mallorca	10	66,66 %	8	80 %	18	72 %
Menorca	2	13,33 %	1	10 %	3	12 %
Eivissa i Formentera	3	20 %	1	10 %	4	16 %
TOTAL	15	100 %	10	100 %	25	100 %

Font: elaboració pròpia.

En total han participat 37 professionals orientadors (85,7 % dones i 14,3 % homes), 38 persones de l'equip directiu (65,8 % dones i 34,2 % homes), 95 professors i professores (72,5 % de dones i 27,5 % d'homes) i 2.156 alumnes.

Anàlisi de dades

En general, els adolescents mostren percepcions positives quant a la integració dins el seu centre educatiu: en concret, se senten bastant integrats dins el centre escolar un 44,8 % i molt, un 35,9 %.

Un 49,8 % senten que els companys els accepten bastant i, molt, un 37,8 %. S'ajuden entre si "bastant" encara que no siguin amics el 43,6 %, tot i que un 28,2 % manifesta que "poc" i estan bastant d'acord (53,5 %) en l'afirmació que els estudiants que pertanyen a grups o colles diferents es duen bé.

Respecte a la relació amb el professorat, un 32,9 % de l'alumnat percep que té confiança i respecte mutu amb bastants de professors i professores, mentre que un 25,1 % manifesta que té confiança amb molts. Així i tot, cal destacar que un 36,3 % manifesta que té confiança amb només

Taula 2. Qualitat de les relacions entre estudiants i nivell d'integració (Comparativa 2010-2017)

		Gens d'acord	Poc d'acord	Bastant d'acord	Molt d'acord
1. Faig amics i amigues fàcilment	2010	4,1 %	17,9 %	47,9 %	30,1 %
	2017	4,1 %	15,2 %	44,8 %	35,9 %
2. Em sent integrat o integrada	2010	3,7 %	13,0 %	45,0 %	38,3 %
	2017	4,2 %	14,2 %	44,7 %	37,0 %
3. M'accepten bé la resta d'estudiants	2010	2,3 %	12,4 %	58,4 %	26,9 %
	2017	2,1 %	10,4 %	49,8 %	37,8 %
4. El gruix d'estudiants s'ajuda entre si encara que no siguin amics	2010	18,5 %	43,7 %	28,3 %	9,5 %
	2017	8,6 %	28,2 %	43,6 %	19,5 %
5. L'alumnat que pertany a grups o colles diferents es duen bé	2010	10,5 %	36,7 %	41,5 %	11,2 %
	2017	4,0 %	23,0 %	53,5 %	19,4 %
6. S'aprèn cooperant entre estudiants.	2010	8,2 %	27,6 %	47,8 %	16,4 %
	2017	2,8 %	19,2 %	55,0 %	22,9 %

Font: elaboració pròpia.

Taula 3. Percepció de l'alumnat sobre la qualitat de la relació amb el professorat i la seva influència (Comparativa 2010-2017)

		Cap professor/a	Algún/a professor/a	Bastants/es professor/es	La majoria de professors/es
1. Els interessa el nostre benestar.	2010	4,8 %	43,6 %	30,1 %	21,5 %
	2017	3,1 %	32,9 %	32,1 %	31,9 %
2. Escolten el que els he de dir.	2010	4,2 %	42,4 %	34,3 %	19,2 %
	2017	2,2 %	31,6 %	35,2 %	30,9 %
3. Tracten els estudiants de manera justa.	2010	6,8 %	41,2 %	36 %	16,1 %
	2017	2,7 %	33,7 %	39,2 %	24,3 %
4. Hi podem comptar per resoldre un conflicte de forma justa.	2010	8,5 %	38,4 %	33,9 %	19,2 %
	2017	4,4 %	35,7 %	33,3 %	26,5 %
5. Ens tenim confiança i respecte mutus.	2010	8,0 %	38,1 %	35,1 %	18,7 %
	2017	5,7 %	36,3 %	32,9 %	25,1 %
6. Mostren qualitats amb les quals m'identific, que m'agradaria tenir.	2010	16,4 %	45,6 %	27,4 %	10,6 %
	2017	9,4 %	44,1 %	29,9 %	16,6 %
7. M'ajuden a aconseguir els meus objectius.	2010	8,6 %	39,2 %	33,0 %	19,3 %
	2017	8,2 %	41,4 %	29,9 %	20,5 %

Font: elaboració pròpia.

algun professor o professora. En els valors negatius, un 9,4 % pensa que no hi ha cap professor o professora que mostri qualitats amb les quals s'identifica i que li agradaria tenir. També un 8,2 % expressa que no té cap professor o professora que l'ajudi a aconseguir els seus objectius.

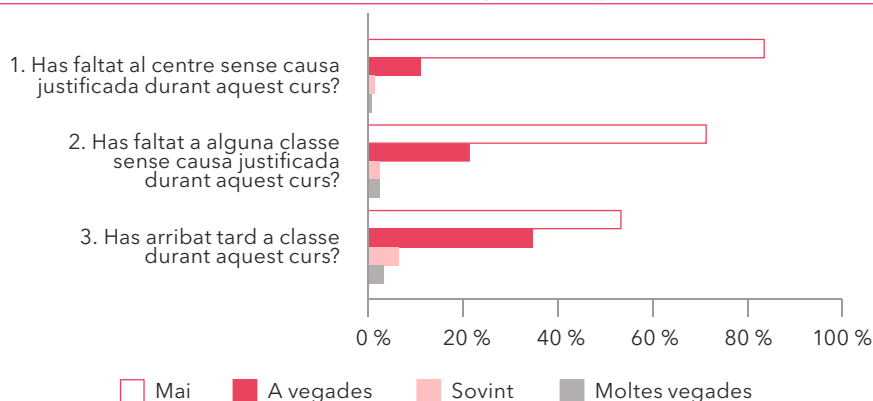
Finalment, la visió de l'alumnat mostra que en la majoria o en totes les classes el professorat mostra interès per l'aprenentatge de cada estudiant (42,4 %) i que aquests expliquen de manera que ho podem entendre (45,4 %).

S'analitzen també els principals problemes que es relacionen internament amb el clima d'aula, en con-

cret les situacions de maltractament escolar, l'absentisme i el consum de substàncies addictives.

Respecte a l'absentisme, un 11,7 % de l'alumnat manifesta que ha faltat al centre sense causa justificada durant el curs "a vegades". Un 86,10 % assegura que no ha faltat mai sense justificació. Pel que respecta a la puntualitat, un 54,3 % diu que no ha arribat mai tard a classe, un 35'8 % hi ha arribat "a vegades", un 6,4 % ho ha fet "sovint" i un 3,5 %, "moltes vegades".

Sobre el consum de drogues, cal prestar atenció a l'evolució durant els 7 anys que cobreix la comparativa de l'estudi. El percentatge de l'alumnat que al 2010 manifestà que consumia

Gràfica 1. Absentisme no justificat aquest curs (primer trimestre)

Font: elaboració pròpia.

begudes alcohòliques "moltes vegades" era d'un 10,4 %, mentre que al 2017 baixa al 2,4 %. Els que diuen consumir-ne "sovint" també baixa d'un 10,1 % al 2010 a un 2,2 % al 2017. Un 83,2 % assegura no consumir-ne mai (un 52,8 % deia el mateix l'any 2010).

Pel que respecta al consum de cigarros es passa d'un 7,5 % que en consumia "moltes vegades" a l'any 2010 a un 2,3 % que manifesta aquest hàbit al 2017. Els que ho fan sovint, passen d'un 2,9 % a un 1,6 % al 2017. L'alumnat que manifesta no consumir-ne "mai" suposa un 90,7 % al 2017, mentre que al 2010 era un 79,9 %. El percentatge d'alumnes que manifesten consumir porros i d'altres drogues il·legals a l'any 2017 és molt baix (1 % i 0,6 % respectivament). Els que afirmen consumir-ne "sovint" suposen el 0,7 % i el 0,9 % respectivament. També en aquests consums podem apreciar una reducció amb relació a l'any 2010.

Quant a les conductes problemàtiques que l'alumnat manifesta vers el

professorat (taula 5), la principal resposta donada, fent atribució del problema al professorat, és "tenir mania" (3,9 %, "sovint" i 3,7 %, "moltes vegades"), "cridar" (3,9 %, "sovint" i 2,4 %, "moltes vegades") i "ignorar" (2,1 %, "sovint" i 3,6 %, "moltes vegades").

La taula 6 mostra les respostes del professorat quant a conductes problemàtiques dels alumnes, segons perceben o han sofert. Cal comentar que actualment els percentatges, en general, han disminuït en comparació al 2010. Actualment, les més freqüents són "arribar tard sense justificació" (10,9 %) junt amb "molestar" i "impedir fer classe" (8,7 %).

La taula 7, recull el que responen els estudiants amb relació a la seva participació en conductes problemàtiques vers el professorat. El 2010, sumant sols les respostes de "sovint" i "moltes vegades" les més freqüents eren la d'"enfrentar-se al professorat" (4,8 %) i la de "contestar malament" (4,4 %), seguida per "molestar-lo per impedir fer classe" (3,8 %). Actualment, es mantenen les conductes de

Taula 4. Freqüència de consum de drogues reconegut per l'alumnat (Comparativa 2010-2017)

		Mai	De vegades	Sovint	Moltes vegades
Begudes alcohòliques	2010	52,8 %	26,7 %	10,1 %	10,4 %
	2017	83,2 %	12,2 %	2,2 %	2,4 %
Cigarretes	2010	79,9 %	9,7 %	2,9 %	7,5 %
	2017	90,7 %	5,4 %	1,6 %	2,3 %
Porros	2010	87,8 %	6,0 %	3,2 %	3,0 %
	2017	95,5 %	2,7 %	0,7 %	1,0 %
Altres drogues il·legals	2010	95,2 %	2,0 %	1,5 %	1,2 %
	2017	94,0 %	4,4 %	0,9 %	0,6 %

Font: elaboració pròpia.

Taula 5. Percepció de les conductes problemàtiques en el professorat. Respostes del qüestionaris segons els estudiants (Comparativa 2010-2017)

		Mai	De Vegades	Sovint	Moltes vegades	Ns Nc
1. M'ignoren	2010	64,9 %	29,7 %	3,1 %	2,3 %	
	2017	51,1 %	18,8 %	2,1 %	3,6 %	24,4 %
2. Em rebutgen	2010	81,5 %	14,6 %	2,5 %	1,5 %	
	2017	63,9 %	8,5 %	1,4 %	1,4 %	24,8 %
3. M'impedeixen participar	2010	79,5 %	15,9 %	3,2 %	1,5 %	
	2017	59,7 %	12,5 %	1,5 %	1,5 %	24,7 %
4. M'expulsen de classe	2010	74,7 %	19,3 %	2,9 %	3,1 %	
	2017	59,6 %	13,1 %	1,5 %	1,4 %	24,4 %
5. Em criden	2010	62,5 %	28,3 %	5,0 %	4,2 %	
	2017	45,1 %	24,1 %	3,9 %	2,4 %	24,5 %
6. M'insulten, m'ofenen o em ridiculitzen	2010	82,5 %	13,3 %	2,7 %	1,5 %	
	2017	62,2 %	11,4 %	0,9 %	0,9 %	24,6 %
7. Em tenen mania	2010	66,9 %	25,0 %	4,6 %	3,4 %	
	2017	45,4 %	22,2 %	3,9 %	3,7 %	24,7 %
8. Em contesten malament	2010	70,2 %	23,1 %	4,4 %	2,3 %	
	2017	50,4 %	21,1 %	2,4 %	1,6 %	24,5 %
9. M'intimidien amb amenaces sobre les qualificacions	2010	78,4 %	14,7 %	4,4 %	2,5 %	
	2017	61,8 %	10,1 %	1,8 %	1,7 %	24,7 %
10. M'amenacen per fer-me por	2010	88,3 %	6,6 %	3,1 %	1,9 %	
	2017	67,7 %	5,8 %	1,0 %	0,8 %	24,6 %
11. M'agredeixen físicament	2010	92,2 %	5,1 %	1,4 %	1,3 %	
	2017	72,4 %	2,2 %	0,3 %	0,7 %	24,4 %

Font: elaboració pròpia.

**Taula 6. Conductes problemàtiques de l'alumnat vers el professorat.
Respostes del qüestionari del professorat (Comparativa 2010-2017)**

		Mai	De Vegades	Sovint	Moltes vegades
1. Els estudiants m'ignoren durant les classes	2010	51,4 %	43,2 %	3,6 %	1,8 %
	2017	53,3 %	42,4 %	4,3 %	
2. Els estudiants em rebutgen	2010	82,9 %	16,2 %	0,9 %	
	2017	87,0 %	13,0 %		
3. Arriben tard sense justificació	2010	28,8 %	58,6 %	10,8 %	1,8 %
	2017	20,7 %	68,5 %	8,7 %	2,2 %
4. Molesten i m'impedeixen fer classe	2010	31,5 %	58,6 %	5,4 %	4,5 %
	2017	32,6 %	58,7 %	7,6 %	1,1 %
5. Em contesten malament	2010	55,9 %	38,7 %	2,7 %	2,7 %
	2017	56,5 %	40,2 %	1,1 %	2,2 %
6. Em falten al respecte	2010	72,1 %	22,5 %	3,6 %	1,8 %
	2017	65,2 %	32,6 %	2,2 %	
7. Em menyspreuen	2010	90,1 %	8,1 %	1,8 %	
	2017	83,7 %	16,3 %		
8. S'enfronten amb mi	2010	72,7 %	22,7 %	3,6 %	0,9 %
	2017	62,0 %	38,0 %		
9. M'insulten, m'ofenen o em ridiculitzen	2010	91,9 %	5,4 %	2,7 %	
	2017	90,2 %	9,8 %		
10. Em trenquen o em roben les meves coses	2010	93,7 %	5,4 %	0,9 %	
	2017	96,7 %	3,3 %		
11. M'amenacen per fer-me por	2010	95,5 %	2,7 %	1,8 %	
	2017	95,7 %	4,3 %		
12. M'agredeixen físicament (pegar o colpejar)	2010	99,1 %	0,9 %		
	2017	98,9 %	1,1 %		

Font: elaboració pròpia.

"contestar malament" (3,6 %), i "molestar i impedir fer classe" (4,3 %), tot i que el percentatge més alt és el d'"ignorar-lo" (7,1 %).

La interacció entre l'alumnat i el professorat és un eix clau per a la convivència. Aquest primer apartat replica el primer bloc que permet disposar d'indicadors positius sobre com es construeix la convivència. Així, a la taula 8 "mostra les conductes i mesures que el professorat indica haver portat a terme a classe", els percentatges de les accions que fan els professors i professores són alts; les respostes entre "sovint" i

"moltes vegades" superen més del 90 %: "explic de manera que ho puguin entendre" (100 %), "mostra interès" (97,8 %), "aconseguesc mantenir l'ordre a la classe" (95,7 %), "ajud a entendre els criteris i resultats de l'avaluació perquè la considerin justa" (95,7 %), "respect les opinions de l'alumnat i convid a expressar-les a les classes" (93,5 %) i "quan es produeix un conflicte entre iguals a classe o a fora hi faig una intervenció activa per afavorir-ne la solució" (90,2 %).

La visió de l'alumnat mostra que en la majoria o en totes les classes el professorat mostra interès per l'apre-

**Taula 7. Conductes problemàtiques de l'alumnat cap al professorat.
 Respostes del qüestionaris segons els estudiants (comparativa 2010-2017)**

		Mai	De vegades	Sovint	Moltes vegades
1. Ignorant-lo	2010	76,4 %	20,2 %	1,9 %	1,5 %
	2017	62,2 %	30,7 %	4,7 %	2,4 %
2. Rebutjant-lo	2010	85,0 %	12,5 %	2,5 %	0,6 %
	2017	84,7 %	12,1 %	1,7 %	1,4 %
3. Menyspreant-ho	2010	86,5 %	10,1 %	2,5 %	0,8 %
	2017	84,0 %	13,1 %	1,6 %	1,3 %
4. Molestant-ho i impedit que faci classe	2010	77,8 %	18,4 %	2,4 %	1,4 %
	2017	75,4 %	20,3 %	2,5 %	1,7 %
5. Enfrontant-me amb ell	2010	81,0 %	14,2 %	3,3 %	1,2 %
	2017	76,2 %	20,3 %	2,2 %	1,3 %
6. Contestant malament	2010	74,7 %	20,9 %	3,2 %	1,2 %
	2017	75,9 %	20,4 %	2,4 %	1,3 %
7. Insultant-lo, ofenent-lo o ridiculitzant-ho	2010	90,5 %	7,4 %	1,2 %	0,9 %
	2017	94,0 %	5,0 %	0,4 %	0,6 %
8. Trencant-li o robant-li coses	2010	93,7 %	4,2 %	1,6 %	0,5 %
	2017	97,2 %	1,7 %	0,7 %	0,4 %
9. Amenaçant-lo fent-li por	2010	93,1 %	5,3 %	1,1 %	0,5 %
	2017	97,2 %	1,7 %	0,7 %	0,4 %
10. Agredint-lo físicament	2010	93,7 %	3,6 %	1,7 %	0,9 %
	2017	97,4 %	6,2 %	0,9 %	0,2 %

Font: elaboració pròpia.

mentatge de cada estudiant (36,9 %) i explica de manera que es pugui entendre (30,6 %). Afirmar que sols a algunes classes s'aconsegueix que sigui interessant", (39,9 %) i un 64,6 % considera que "mai o quasi mai saben mantenir l'ordre a classe". Cal, doncs, treballar en aquests aspectes ja que el percentatge per comparació als resultats al 2010 són inferiors, així, un 53,5 % comenta que a la majoria o a totes les classes es "mostra interès per l'aprenentatge de l'alumnat" (57,4 % al 2010), "en algunes classes expliquen de forma que es pot entendre" (46,1 % front a un 45,2 %

que deia que es feia a la majoria de classes al 2010), a "algunes classes s'aconsegueix que siguin interessants" (39,9 % front al 56,1 % al 2010) i un 94,3 % afirma que "mai, quasi mai o en algunes classes saben mantenir l'ordre" (54,6 % al 2010).

A primer curs, amb relació a la variable "a totes les classes es manté l'interès" és a on més alt percentatge s'assoleix (36,9 %), si bé a segon i a tercer responen que a la "majoria de classes" (42,3 % i 44,3 %, respectivament) i a quart consideren que "sols a algunes classes" (58,5 %). A primer, un 41,1 % entén que a la majoria de

Taula 8. Conductes i mesures que el professorat indica haver portat a terme a classe (Comparativa 2010-2017)

		Mai	De vegades	Sovint	Moltes vegades
1. Mostr interès per l'aprenentatge de cada estudiant	2010		2,7 %	51,8 %	45,5 %
	2017		2,2 %	20,9 %	76,9 %
2. Explic de manera que els estudiants ho puguin entendre	2010		33,9 %	66,1 %	
	2017			14,4 %	85,6 %
3. Aconseguec que les classes siguin interessants	2010		18,8 %	59,8 %	21,4 %
	2017		15,4 %	53,8 %	30,8 %
4. Aconseguec mantenir l'ordre a la classe	2010		8,9 %	38,4 %	52,7 %
	2017		4,3 %	47,8 %	47,8 %
5. L'adaptació dels continguts tractats contribueix a aconseguir un bon clima a l'aula	2010	1,8 %	9,8 %	60,7 %	27,7 %
	2017	1,1 %	10,9 %	41,3 %	46,7 %
6. Respect les opinions de l'alumnat i convid a expressar-les a les classes	2010		2,7 %	47,3 %	50,0 %
	2017		6,5 %	23,9 %	69,6 %
7. A les classes estímulo els alumnes a discutir sobre qüestions socials i polítiques sobre les quals existeix diversitat d'opinions	2010	3,6 %	32,1 %	33,9 %	30,5 %
	2017	16,5 %	37,4 %	20,9 %	25,3 %
8. L'alumnat pot expressar lliurement la seva opinió encara que sigui molt diferent a la resta de la classe	2010		8,1 %	41,4 %	50,5 %
	2017	10,90 %	27,30 %	50,90 %	10,90 %
9. Desenvolupam activitats basades en la cooperació entre estudiants	2010	1,8 %	33,0 %	42,9 %	22,3 %
	2017	3,3 %	25,0 %	30,4 %	41,3 %
10. Incorpor formes d'avaluació que donen oportunitats de millorar a tot l'alumnat	2010		15,3 %	49,5 %	35,1 %
	2017		10,9 %	39,1 %	50,0 %
11. Ajud a entendre els criteris i resultats de l'avaluació perquè la considerin justa	2010		7,2 %	42,3 %	50,5 %
	2017		4,3 %	22,8 %	72,8 %
12. Incorpor activitats destinades a afavorir una classe més unida	2010	1,8 %	29,7 %	46,8 %	21,6 %
	2017	1,1 %	20,7 %	38,0 %	40,2 %
13. Desenvolup activitats per promoure l'acord sobre les normes de convivència	2010	7,1 %	36,6 %	42,0 %	14,3 %
	2017	5,4 %	32,6 %	35,9 %	26,1 %
14. Foment la participació de l'alumnat en activitats del centre més enllà de les classes	2010	9,8 %	34,8 %	42,9 %	12,5 %
	2017	5,4 %	26,1 %	37,0 %	31,5 %
15. Quan es produeix un conflicte entre iguals a classe o a fora hi faig una intervenció activa per afavorir-ne la solució	2010		18,8 %	47,3 %	33,9 %
	2017		9,8 %	42,4 %	47,8 %

Font: elaboració pròpia.

Taula 9. Conductes i mesures que els alumnes indiquen que el professorat porta a terme a classe (Comparativa 2010-2017)

		Mai o quasi	Algunes Classes	Majoria classes	Totes classes
1. Mostra interès per l'aprenentatge de cada estudiant.	2010	5,5 %	37,2 %	40,4 %	17,0 %
	2017	12,9 %	33,6 %	36,9 %	16,6 %
2. Explica de manera que ho podem entendre	2010	4,1 %	31,9 %	45,2 %	18,8 %
	2017	16,5 %	46,1 %	30,6 %	6,8 %
3. Aconsegueix que les classes siguin interessants.	2010	15,0 %	56,1 %	23,4 %	5,4 %
	2017	22,9 %	39,9 %	29,2 %	8,1 %
4. Sap mantenir l'ordre a la classe.	2010	7,8 %	46,8 %	37,2 %	8,2 %
	2017	64,6 %	29,7 %	4,2 %	1,5 %

Font: elaboració pròpia.

classes s'explica "de manera que es pugui entendre", mentre que als altres cursos "sols a algunes classes" (49,7 %, 59,4 % i 43,3 % respectivament). El mateix patró de resposta tenim a la pregunta sobre si "aconsegueixen que les classes siguin interessants" (43,5 % majoria de classes a primer; 45,9 % i 51,4 % a algunes classes a segon i a tercer); a quart un 59,9 % creu que "mai o quasi mai ho són". Els percentatges més alts de resposta en si "sap mantenir l'ordre" és, a tots els cursos a la resposta "mai i quasi mai", especialment a primer (73,9 %) i a quart (70,9 %).

Per sexe, hi ha coincidència en cada pregunta; no obstant això, existeixen diferències de percentatge en la resposta majoritària; així, per exemple, ambdós gèneres consideren que a la majoria de classes "es mostra interès per l'aprenentatge de cada estudiant", si bé en un percentatge superior en les estudiants (40,4 %) que en els estudiants (33,8 %). Un 48,5 % de les estudiants considera que el professorat "explica de forma que es pugui entendre" (44,1 % dels homes) i que "aconsegueixen que siguin interessants (41,8 % dones i 38,2 %

homes) algunes classes". Finalment, les dones estudiants consideren que "mai o quasi mai (65,5 %) el professorat sap mantenir l'ordre a la classe" front a un 63,8 % dels estudiants.

Amb vista a triangular les conductes, en aquest cas es demana als estudiants quines conductes positives realitzen dins les aules. En concret es va demanar si "escolten el professor o professora" i si "s'esforcen per a aprendre a classe" (taula 10). En aquest cas, els alumnes admeten que realitzen aquestes conductes "en algunes" classes (46,3 % i 52,7 % respectivament) o "en la majoria" (33,8 % i 16,1 %), és, sols un 6,6 % qui manifesta que escolta "a totes" les classes o "que s'hi esforça" (2,5 %). Com es pot comprovar, ha augmentat el percentatge d'alumnat que "no escolta mai el que diu el docent" (12,3 % front a un 5,5 % al 2010) o que "no s'esforça mai per aprendre a classe" (28,7 % front a un 5,6 % al 2010).

Per cursos, el percentatge més alt d'alumnat que "no escolta mai al docent" és a quart d'ESO (24,7 %); si bé a aquest curs, la majoria (60,4 %) "escolten a algunes classes", com a tercer (52,3 % i a segon (45,6 %);

Taula 10. La conducta de l'alumnat a classe vista per l'alumnat (Comparativa 2010-2017)

En quantes classes els estudiants....?		Mai	En algunes	En la majoria	En totes
1. Escolten el que diu el docent	2010	5,5 %	56,2 %	33,8 %	4,5 %
	2017	12,3 %	46,3 %	34,8 %	6,6 %
2. S'esforcen per aprendre a classe	2010	5,6 %	55,0 %	33,4 %	6,1 %
	2017	28,7 %	52,7 %	16,1 %	2,5 %

Font: elaboració pròpia.

Taula 11. La conducta de l'alumnat a classe vista per professorat (Comparativa 2010-2017)

En quantes classes els estudiants...?		Mai	En algunes	En la majoria	En totes
1. S'esforcen per aprendre a classe	2010	0,9 %	35,1 %	50,5 %	13,5 %
	2017		28,3 %	54,3 %	17,4 %
2. Escolten amb atenció el que dic	2010		21,6 %	56,8 %	21,6 %
	2017		20,7 %	59,8 %	19,6 %

Font: elaboració pròpia.

mentre que a primer ho fan "a la majoria de classes" (46,8 %). Sobre si "s'esforcen per aprendre", a tots els cursos afirmen majoritàriament que ho fan a algunes classes (48,6 % a primer, 49,8 % a segon, 59,0 % a tercer i 53,8 % a quart); cal destacar, però que un 39,5 % de primer "no ho fa mai" o "quasi mai"

Per sexe, hi ha coincidència amb relació a si "escolten el que diuen (49,4 % les estudiants a algunes classes" i 43,6 % els alumnes) i si "s'esforcen per aprendre també a algunes classes" (51,3 % les estudiants i un 53,9 % els estudiants).

De la mateixa manera que s'ha demanat als estudiants sobre la conducta del professorat, també s'ha demanat al professorat sobre la conducta dels seus alumnes amb aquestes dues preguntes anteriors.

Habilitats per construir una convivència de qualitat

Aquest bloc està destinat a analitzar els valors democràtics que es transmeten des dels centres educatius. S'hi inclouen 8 indicadors sobre una societat democràtica. Aquests indicadors s'han avaluat a partir de la visió de l'alumnat i del professorat.

En general, l'alumnat manifesta que sí es treballen aquestes habilitats. Tenint present les respostes de "sovint" i de "molt", les habilitats més destacades són les de "complir amb els deures" (54,1 %), "respectar els drets humans" (56,9 %), a "entendre persones que pensen d'una altra manera" (47,9 %) i "alternatives a la violència" (60,6 %). De fet, a excepció de l'afirmació "ens ensenyen a entendre persones que pensen d'una altra manera" (47,9 %), "ens ensenyen a complir amb els nostres deures" (54,1 %) i "ensenyen a respectar els drets humans" (56,9 %) la majoria supera el 60 % en estar d'acord. Cal

Taula 12. Habilitats per construir una convivència de qualitat vista per l'alumnat (Comparativa 2010-2017)

		Mai	Poc	Sovint	Molt
1. En aquest centre ens ensenyen a defensar els nostres drets	2010	15,1 %	46,0 %	28,6 %	10,3 %
	2017	8,6 %	16,7 %	47,1 %	27,6 %
2. En aquest centre ens ensenyen a complir amb els nostres deures	2010	4,0 %	18,3 %	39,2 %	38,6 %
	2017	14,5 %	31,4 %	37,0 %	17,1 %
3. En aquest centre ens ensenyen a tenir el nostre propi criteri sobre el que veim a la televisió, Internet, etc.	2010	14,1 %	33,2 %	36,0 %	16,7 %
	2017	9,5 %	24,3 %	41,1 %	25,0 %
4. En aquest centre ens ensenyen a utilitzar Internet per a aprendre coses importants	2010	13,8 %	36,2 %	35,0 %	15,1 %
	2017	8,5 %	18,0 %	40,8 %	32,7 %
5. En aquest centre ens ensenyen a respectar els drets humans	2010	6,5 %	25,6 %	40,7 %	27,1 %
	2017	13,8 %	29,3 %	37,1 %	19,8 %
6. En aquest centre ens ensenyen a comprendre el funcionament de la democràcia	2010	15,4 %	36,9 %	36,6 %	11,1 %
	2017	15,5 %	20,8 %	39,7 %	24,0 %
7. En aquest centre ens ensenyen alternatives a la violència	2010	14,7 %	30,8 %	37,0 %	17,5 %
	2017	12,9 %	26,4 %	39,4 %	21,2 %
8. En aquest centre ens ensenyen a entendre persones que pensen d'una altra manera	2010	10,4 %	33,2 %	39,3 %	17,1 %
	2017	19,3 %	32,8 %	33,1 %	14,8 %

Font: elaboració pròpia.

Taula 13. Habilitats per construir una convivència de qualitat vista pel professorat (Comparativa 2010-2017)

		Mai	Poc	Bastant	Molt
1. Defensar drets	2010	0,9 %	32,4 %	49,5 %	17,1 %
	2017		11,1 %	28,9 %	60,0 %
2. Complir amb els deures	2010		8,1 %	42,3 %	49,5 %
	2017			41,1 %	58,9 %
3. Formar un criteri propi sobre els missatges que transmet la televisió, Internet, etc.	2010	1,8 %	25,2 %	46,8 %	26,1 %
	2017	2,3 %	4,5 %	39,8 %	53,4 %
4. Utilitzar internet per a aprendre coses importants	2010	6,3 %	29,7 %	45,9 %	18,0 %
	2017	1,1 %	13,3 %	44,4 %	41,1 %
5. Respectar els drets humans	2010		11,7 %	43,2 %	45,0 %
	2017			23,3 %	76,7 %
6. Comprendre el funcionament de la democràcia	2010	5,4 %	33,3 %	37,8 %	23,4 %
	2017		6,7 %	45,6 %	47,8 %
7. Alternatives a la violència	2010		7,3 %	61,0 %	31,7 %
	2017			29,2 %	70,8 %
8. Entendre persones que pensen d'una altra manera	2010	1,8 %	25,2 %	48,6 %	24,3 %

Font: elaboració pròpia.

destacar l'augment del percentatge en la primera resposta "ens ensenyen a defensar els nostres drets", que ha passat d'un 38,9 % a un 74,4 %. També sobresurt l'augment de les respostes "sovint" i "moltes vegades" a "ensenyar a utilitzar Internet per aprendre coses importants" (50,1 % al 2010 front a un 73,5 % al 2017).

El 48,1 % dels alumnes de primer, considera que els ensenyen "molt" a defensar els seus drets; mentre que als altres cursos consideren que es fa "sovint" (un 52,4 % a segon; un 55,3 % a tercer i un 41,7 % a quart). A quart consideren, en un 40,8 %, que "els ensenyen a complir els seus deures" sovint, mateixa resposta majoritària als altres cursos, llevat de tercer que considera que es fa poc (37,5 %). Tots els cursos estan d'acord que sovint "els ensenyen a tenir el seu propi criteri sobre el que veuen als mitjans de comunicació" (41,1 % de mitjana). Els de primer són, amb un 50,8 %, els alumnes que consideren que "els ensenyen molt a emprar Internet per aprendre coses importants"; mentre que la resta de cursos considera que es fa sovint (especialment els de tercer, amb un 48,8 %). El mateix percentatge (50,8 %) considera que "els ensenyen molt a respectar els drets humans a primer d'ESO", la resta de cursos considera que es fa sovint. Tots els cursos afirmen majoritàriament

que "els ensenyen a comprendre el funcionament de la democràcia", especialment els de quart (45,3 %) i que sovint "els ensenyen alternatives a la violència", especialment a tercer, amb un 45,6 %. Finalment, els de quart són els que creuen que sovint els "ensenyen entendre a persones que pensen d'una altra manera" (50,6 %) front a la resta de cursos, que consideren que es fa poc. Analitzant les respostes per gènere, podem observar que no hi ha discrepàncies entre el sexe quant a la freqüència d'ensenyament d'aquestes habilitats per a construir la democràcia.

Quant a les respostes del professorat, tal com podem apreciar a la taula 13, igual que en la comparativa anterior, són els qui més alts percentatges mostren per comparació als alumnes. Cal també destacar com, comparat amb el 2010, els professors també han esmentat al 2017 un major treball (respostes més altes en "molt" que en "bastant") en aquestes habilitats; per citar un exemple, "respectar els drets humans" ha passat de ser una habilitat que es treballa molt al 2010 amb un 45 % a un 76,7 % al 2017 o "entendre persones que pensen d'una altra manera", que al 2010 va obtenir el valor del 24,3 % ha evolucionat, de forma espectacular, a un 72,2 % al 2017.

Conclusions

Per primera vegada, disposam d'una sèrie de resultats que ens permeten valorar l'evolució de la convivència escolar reflectida en multiplicitat de variables. L'anàlisi d'aquesta evolució ha de permetre realitzar accions orientades des de les evidències que aquestes ens aporten que permetin dissenyar polítiques i actuacions eficaces.

Tot i que no hi ha prou investigacions que explicitin de forma rotunda quines són les variables explicatives de la convivència escolar i la seva caracterització específica en cada centre, cal fer passes en el sentit expressat per tal de, tot i que sigui a partir de dissenys basats en l'evidència, millorar el sistema escolar de manera continuada i constant.

A partir dels resultats obtinguts en l'estudi de l'any 2017, podem confirmar que aquests evidencien millors resultats quant a la percepció del clima positiu de l'aula per part dels adolescents i dels seus professors i professores.

Referències bibliogràfiques

- Del Rey, R., Casas, J. A. i Ortega Ruiz, R. (2017). Desarrollo y validación de la Escala de Convivencia Escolar (ECE). *Universitas Psychologica*, 16(1), 1-11. <http://dx.doi.org/10.11144/J averiana.upsy16-1.dvec>
- de la Torre, M. J., García, M.C., de la Villa, M. i Casanova, P. F. (2008). Relaciones entre violencia escolar y autoconcepto multidimensional en adolescentes de Educación Secundaria Obligatoria. *European Journal of Education and Psychology*, 1 (2) 57-70.
- Díaz-Aguado, M.J. (2002). Por una cultura de la convivencia democrática. *Revista Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, 44, 55-78.
- Gil, F.J.; Delgado, M.A. i Chillón, P. (2016). Percepción de las conductas contrarias a la convivencia en el profesorado de Educación Secundaria Obligatoria. *Revista Euroamericana de Ciencias del Deporte*, 5 (2) 167-178.
- Govern de les Illes Balears (2011). *Estudi sobre convivència escolar als centres de secundària de les Illes Balears*. Palma: Conselleria d'Educació.
- Musitu, G., Estévez, E. i Emler, N.P. (2007). Adjustment problems in the family and school contexts, attitude towards authority, and

violent behavior at school in adolescence. *Adolescence*, 42 (168), 779-794.

- Observatorio de Convivencia (2010). *Estudio estatal sobre la convivencia escolar en ESO*. Madrid: Ministerio de Educación.
- Ochoa, A. i Salinas, J.J. (2015) Percepción acerca de la interacción entre maestros y alumnos: su impacto en el bienestar de los estudiantes. *Interacções*, 38, 153-174.
- Orte, C., Vives, M., Escoda. M. (2015). *La convivencia escolar*. A March, M. *Pedagogia social*. Madrid: Octaedro.
- Smith, P.K. (2003). *Violence in schools: The response in Europe*. London: Routledge Falmer.
- Taylor, L.D., Devis-Kean, P. i Malanchuk, O. (2007). Self-Esteem, Academic Self-Concept and Aggression at School. *Aggressive Behavior*, 33, 130-136.